

Horváth Balázs Zsigmond⁶³: A gyengénlátó emberek nyelvtanulási esélyei és sajátosságai

Absztrakt: A magyar nyelv viszonylagos elszigeteltsége, nyelvi struktúrája, kifejezőmódja különösen vak és gyengénlátó emberek esetében megnehezíti idegen nyelvek elsajátítását, ezért kutatásunk tárgya az, hogy feltérképezzük, milyen megfigyeléseket tettek, illetve konklúziókat vontak le a gyengénlátó emberek idegennyelv-tanulási szokásairól. Megvizsgáljuk, vajon kialakult-e bármilyen tendencia vagy álláspont arra vonatkozóan, hogy milyen lehetőségek bizonyultak hatásosnak az idegen nyelv elsajátításához. A fő cél, hogy megállapítsuk, milyen mértékben támogatják az alkalmazott felolvasó alkalmatlanságok a látássérült emberek tanulási lehetőségeit, illetve a szoftverek használata mennyire sokrétű, miközben nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tanulni vágyó látássérült személy mikor veszítette el a látását, mert idősebb korban nehéz átállni a Braille-írás tapintás alapú rendszerére. Ez a megállapítás nem befolyásolja azt, hogy a Braille-írás elveszítene létjogosultságát, hiszen a különféle élethelyzetek és tantermi szituációk megkövetelhetik használatát. Meghatározó tényező az is, hogy az adott személy mennyire szociális beállítottságú és mennyire kommunikatív, amely kvalitások az instrukciók követése és megértése miatt elengedhetetlenek.

Braille írás

A Braille írás elsajátításának nehézségei vakok és gyengén látók esetében

Az alapvető felfogás az, hogy a nemlátó személyek is rendelkeznek ugyanazokkal a képességekkel, amelyek szükségesek egy idegen nyelv megtanulásához, illetve képesek ugyanúgy hasznosítani azokat a kompetenciákat, amelyeket anyanyelvük tanulásakor használtak.

Elméletileg elégnek kell lennie a felgyülemlett ismeretanyag átörökítésének ahhoz, hogy ugyanúgy történjen a nyelvtanulás, mint a jól látó emberek esetében [1]. Ez kockázatos megállapítás és nem is lehet ennyire leegyszerűsíteni a dolgot, mivel a válasz két részből áll. Az alapvető nyelvi koncepciókkal kapcsolatos ismeretek átörökítése a tanult nyelv elsajátításakor működik, de a nyelv kódolása és dekódolása, azaz aktív használata teljesen más hozzáállást igényel [2, 3]. A probléma abban rejlik, hogy a nyelvi kontextusokból nagyon sok kimaradhat információ hiányában, ami az érzékszerveken keresztül kell, hogy érkezzen.

Amikor valaki élete során elveszti a látását, az rendkívüli mértékben befolyásolja további sorsát. Éppen ezért nem mindegy, hogy kit és mikor ér ez a tragédia. A Braille írás megtanulása elengedhetetlen a teljes élethez és annak, aki születésekor vagy röviddel utána vált nemlátóvá, illetve annak, aki később szenvedett látáskárosodást hatalmas erőfeszítéseket kell tennie, hogy elsajátítsa. Az életükben még kiskorban megvakult emberek természetes, azaz eredeti írott nyelvűvé is válhat a Braille, ha azt alaposan tanulmányozzák.

A közismert, pontokkal leírt karakterekből álló jelrendszer Louis Braille találmánya, aki három éves korában, 1812-ben egy tüvel megsértette a szemét és sebe elfertőződésének következményeként megvakult. Tíz évesen egy bentlakásos iskola növendéke volt, amely a nemlátó tanulók nevelésére specializálódott. Az új írási technikát 1824-ben fejlesztette ki és jeleit Charles Barbier hadseregkapitány éjszakai írására alapozta, amely a katonák sötétbeni kommunikációját szolgálta.

A jelrendszer hamarosan elterjedt, 1880-ra már több nyelvet is átírtak vele és hazánkba is már a múlt század fordulóján eljutott. Minden nyelvnek saját kidolgozott rendszere van, csak az eszközök felépítése alapul ugyanazon az elképzelésen.

A tanulás sajátosságai mellett nehezítő tényező, hogy abban az esetben, ha valaki Braille jelekkel akar jegyzetelni, akkor az írásra használt eszközön fordítva kell alkalmazni a jeleket, hiszen a papír

⁶³ Pogány Frigyes Szakközépiskola, Budapest

felületének befolyásolásáról van szó. Egy Braille táblával maximum 20 írott sor állítható elő egyszerre.

A nyelvtanulás aspektusai és az idegen nyelvű Braille írás

A nemlátó emberek sokkal nagyobb mértékben támaszkodnak a hallásukra, hogy ily módon kompenzálni tudják elszenvedett hiányosságukat [4]. A nyelvtanulás valójában azon múlik, hogy ki mennyire érti meg a másikat, annak mondanivalója alapján, és kevésbé függ az írástól, olvasástól. A látó személyek számára érdekes lehet, hogy a vak emberek esetében is beszélhetünk auditív és vizuális típusokról, attól függően, hogy az egyének milyen beállítottságúnak vallják magukat a kettő közül.

A Braille írás megtanulása egyes esetekben túl sok időbe kerül és a nyelv elsajátításának folyamatát is lelassítja. A folyamat úgy könnyíthető meg a legjobban, ha a tanult jelekkel leírt szövegeket hallgatja is a nyelvtanuló. Igen hasznos lehet például kétnyelvű történetek olvasása és hallgatása úgy, hogy közben azok szövegének karakterei tapintással is követhetőek.

Az 1960-as években az amerikai kormány a Nemzeti Rehabilitációs Hivatalon keresztül (Office of National Rehabilitation of the United States) egy olyan tanfolyam megszervezésébe kezdett, amely a gyengénlátó emberek felzárkóztatása érdekében a nyelvtanulásra irányult. A kurzus alatt az oktatók a német és az orosz nyelv hangrendszerének megismertetésére fektették a hangsúlyt anélkül, hogy egyáltalán érintettek volna bármilyen nyelvtani ismeretet, vagy szókincset. A tanulók heti 40 órában tanultak és a hangkészletek elsajátítása után a nyelvtani szerkezetek mondatokba helyezésének módszerével dolgoztak tovább. A hallgatók tanulási folyamatának nyomon követése igazolta a kurzus sikerességét, mivel a résztvevők tolmács végzettséget kaptak [5]. A későbbi évtizedekben szerveztek még hasonló felzárkóztató foglalkozásokat, amelyek során a vizuális tananyagokat megpróbálták taktilis eszközökkel pótolni, de ez csak a kivételesen jó nyelvtanulók körében hozott eredményt, akiknek az elhivatottsága is nagy volt [6].

A tananyagok kiválasztása, válogatása úgy, hogy mindenki, szellemi képességeinek, „nyelvi fogékonyságának” megfelelően hasznosulhasson belőlük, jelentősen nagyobb terhet ró a tanárra, mint a látó személyek esetében, mivel napi szinten kell változatosá tenni az órákat és nem hanyagolhatóak el olyan tárgyak használata sem, amelyeket meg is érinthet a tanuló [7]. A megoldást az jelentheti, hogy a tananyag sokkal több olyan információt tartalmaz, amely segíthet áthidalni a nemlátás miatt elszenvedett információvesztéséget. Ezalatt érthetjük az egyes anyagrészek mélyebb fogalomtartalmát és leírásait [8].

A Braille írás azért jó eszköz, mert kevés változtatással az összes beszélt nyelvre alkalmazható, viszont az olvasás a szemek használata nélkül mindenképpen hosszabb folyamat. Az esetleges hibás Braille szövegek jelentősen befolyásolhatják a kiejtés megtanulását is. Az áthidaló megoldás mindkét kéz használata lehet, mert bizonyos esetekben meggyorsíthatja a tanulást egy olyan szituációban, amikor a nemlátás miatt a tanulóknak jobban kell a memóriájukra hagyatkozni, mint egészséges társaiknak. Annak ellenére, hogy az előbbi kijelentés igaz, a látássérültek esetében is elengedhetetlen a „négy képesség” bevonása a tanulási folyamatba, még hozzá egyenlő arányban: hallás, beszéd, olvasás és írás. Ha a feltételek adottak a tanulás során, a tanulók elkötelezettségének szintje az egyetlen valódi tényező abban, hogy egy idegen nyelv mennyire elsajátítható. Elfogadható az a holisztikus nézet is, amely szerint mindegyik képesség egy időben is elsajátítható az idegen nyelven [9].

A kommunikáció két irányba történő áramlását az első kettő, a módját pedig a második két képesség képviseli. A Braille jelekkel az írás is jelen van a nemlátó egyének életében, sőt úgy is fogalmazhatunk, hogy számukra a Braille az írástudás maga. A problémát azok a járulékos képességek jelentik, amelyek a nyelvtan megértéséhez, a helyes kiejtéshez és helyesíráshoz kellene. Annak a módszernek, amely először csak a kiejtésre koncentrál, a hátulütője az, hogy az írás kizárása miatt a kialakult nyelvi hibákat nehezebb később korrigálni.

A tanárnak, akár látó, akár maga is látássérült személy, a szóbeli anyagok mellett ugyanannyi időt kell fordítania az írásra, mint a hanganyag átadására. A látó és nem látó tanulók együttes oktatása nem tanácsos a tanulás folyamatának sebességbeli eltérése miatt. Vajon megoldható lenne-e egy olyan felállítás, amikor csak egyetlen nem látó tanuló van az osztályban? A legnagyobb gondot az jelenti, hogy a mai tananyagok tele vannak grafikus elemekkel, amelyek élvezhetetlenné válnak a nemlátó tanuló számára.

Angliában a 90-es években készültek felmérések, amelyekben 89 olyan oktatási intézményt vizsgáltak, ahol az osztályokban előfordultak gyengénlátó tanulók. A felmérés rámutatott arra, hogy a közösségtől nagy erőfeszítéseket igényelt, hogy biztosítható legyen a nemlátó tanulók számára is az esélyegyenlőség, főleg a megnyilvánulások tekintetében. A körülmények jelentősen befolyásolták a kérdéses tanulók motiváltságát is, és sajnos a legtöbbször negatív irányban. A Braille írásból adódó nehézségekhez még az is hozzáadódott, hogy a gyengénlátó tanulók csak több házi feladat elkészítésével tudták tartani a megkövetelt tempót. A megoldás egyik része az, hogy erősíteni kell a látó tanulók és az nyelvtanárok közötti együttműködést, mivel a nemlátás a kommunikációs képességeket nem befolyásolja, amely az egyik legfontosabbnak számít [10].

A megoldás másik része, hogy mivel a nemlátás a szociális szituációk szempontjából jelent igazi kihívást, több gyakorlatias vonatkozású példát kell beépíteni a tananyagba. A tanulók szemantikus asszociációi másképpen alakulnak, mint látó társaiké. A névmások használata nehezebb, mint más esetekben és a tanároknak erre különösen oda kell figyelni. A Braille írás lehetővé teszi a gyakorlást ilyen téren is.

Azok az emberek, akik anyanyelvükön már jól tudnak Braille jeleket olvasni és korán tanulták meg, a második nyelvet is sokkal gyorsabban tudják elsajátítani.

Áthidaló technikák

Korunkban a modern technika bevonása a tanulási folyamatba elengedhetetlen. Az anyanyelven történő magyarázatok is jelentős segítséget nyújtanak. A tananyag a tanulók összes lehetséges érzékelési képességeit is ki kell, hogy használja [11].

A képernyő-felolvasó programok már régóta ismertek, a leghíresebb közülük a JAWS termékcsalád. Segítségükkel alapvetően a beszéd-centrikus oktatásra helyeződhet a hangsúly, de ki lehet térni az egyes "leckék" nyelvtani vonatkozásaira is, elmélyítve a tanult anyagot.

A felolvasó szoftvereket nagyon kevesen alkalmazzák például párbeszéd felolvasására és a nehéz szavak „lebetűzésére” is. A mai világban a lehetőségek kimerülnek főleg e-mailek gyors feldolgozásában és a GPS térképrendszerek kezelőfelületeinek megkönnyítésében. A felolvasó szoftverekben az a nagy érték rejlik, hogy bármilyen szöveg felolvastatható velük, így az egyes élethelyzetekhez tartozó párbeszéd megannyi lehetősége feltárható velük.

A nyelvtanító programokat könnyen át lehet alakítani úgy, hogy azok ne előre stúdióban felvett hangmintákkal tanítsanak, hanem bármilyen tetszés szerinti szöveg felolvasásával. A technika olyan gyorsan fejlődik, hogy a gépi intonációk hamarosan megkülönböztethetetlenek lesznek az emberi fül számára az élőbeszédtől. Legutoljára nyelvtanításra a Duolingo telefonos alkalmazás használt felolvasó (TTS - text to speech) hangokat, amely nagy népszerűségnek örvend a különböző korosztályok körében.

Az egyes párbeszédhez szöveget, valamint nyelvtani összefoglaló is tartozhat, így a gyakorlati ismeret mellett a tudás elmélyítését is szolgálja. Ezek az elemek a képernyőn egyszerre jelennek meg. A számítógépre telepített TTS hangokból kiválasztható az egyes szereplők "beszédhangja" (női és férfi szereplők egyaránt), ami megteremti a változatosságot. Az egyes párbeszédhez háttérzaj is tartozhat, például egy éttermi szituációnál egy általános étterem "alapzaja". Ez ki-, illetve bekapcsolható funkció, amely segíti, sőt egyúttal teszteli a szövegértést. Ilyen elképzelés már a gyakorlatban is létezik és folyamatos fejlesztés alatt áll a látó nyelvtanulók számára kiegészítésül szolgáló szemléltető rajzokkal a Mywords.hu szolgáltató cég weboldalán.

A mai világban valójában csak pénz kérdése az, hogy egy tanterem felszereltsége mennyire teszi lehetővé a nemlátó tanulók boldogulását. A technika felszabadíthatja a tanulókat éppen az említett nehézségek alól és megmutathatja valóban mire képesek. A tanároknak tisztában kell lenniük azzal, hogy milyen lehetőségek vannak ily módon a tanulóik felzárkóztatására [12].

A Braille írás elsajátítása azért fontos az új technológiák mellett is, mert egyenjogúságot és függetlenséget biztosít a látássérült személyek számára olyan szituációkban, amikor nem elérhetőek bizonyos elektronikus eszközök.

Pszichológiai szempontból érdekes, hogy azokban a családokban, ahol a gyermek nem lát, alig kerül elő a beszélgetésekben az olvasás témája. Ez hátrányosan befolyásolja a sérült gyermekeket, mert kérdéses, hogy milyen módon és milyen gyakran juthatnak hozzá a tanulók az iskolában kötelező írott dokumentumokon kívül más könyvekhez és írott forrásokhoz, ami általános vagy speciális érdeklődésüket kielégítené, illetve fejlesztené. [13].

A számítógépes eszközök és a Braille írás együttes használata jelentősen javít az ilyen helyzeteken. A végső következtetések egyike az, hogy a tanár mennyire messzire tud, illetve akar menni a tanításban, és hogy milyen eszközöket szeretne megmozgatni, de a tanulóknak is rá kell jönniük arra, hogy az idegen nyelvek, amit tanulnak élő rendszerek és felfedezésük örömet okoz. A legnagyobb problémát valójában az jelenti, hogy nem minden információ érhető el Braille-jelekkel leírva [14, 15].

Ha a kimért, jól tagolt és hangsúlyos beszéd alkalmazása belép a tanításba, akkor eltűnik a különbség a látó és nemlátó tanulók között. Ez lehetőséget teremt arra, hogy a felolvasó programok nagyobb súlyt kapjanak az oktatásban, hiszen azoknak felolvasói sebessége állítható. Végül is mindegy, hogy az elhangzott utasítások és anyagok előszóban, vagy felolvasva hangzanak el. Az utasításoknak tagoltan kell elhangzani, egyszerre csak egy feladatra koncentrálni [16].

Még 3 évvel ezelőtt is csak néhány olyan kurzus létezett, amely valóban tudott segíteni a gyengénlátó személyek nyelvtanulási problémáin. Kevés olyan kutatás van, amely túlmenően az elméleten vizsgálná azt, hogy a Braille írás és a számítástechnika ötvözése mennyire vezet eredményre. Az új differenciált tanulásra vonatkozó elképzelések pedig elég megengedőek abból a szempontból, hogy szinte bármilyen módszer használható tanításra, ha az eredményre vezet.

Az Európai Bizottság céljai között szerepel, hogy minden polgár legalább három nyelven tudjon kommunikálni. A nyelvtudás elengedhetetlen tényezője a munkavállalásnak, főleg akkor, ha valaki nem a saját szülőhazájában kíván elhelyezkedni. Ha ennek eleget szeretne tenni egy nemlátó ember, akkor feltétlenül digitális eszközökhöz kell folyamodnia ahhoz, hogy lépést tudjon tartani a környezet kihívásaival [17].

Összefoglalás

A nemlátó emberek számára a nyelvtanítás sokkal nagyobb körültekintést igényel az oktatási létesítményektől és nem hanyagolhatóak el a nyelvek elsajátítására vonatkozó sajátosságok sem, amelyek főleg a tanulás tempójában nyilvánulnak meg. Az új technológiák szerepe nem feltétlenül a régiak leváltása, hanem kiegészítése, ugyanis egy-egy szöveg komolyabb tanulmányozása esetén jobb a Braille jeleket alkalmazni, mint a számítógépen többször átolvasatni egy-egy passzust. Irodalmi művek olvasásakor is ugyanez a helyzet, hiszen a meditatív értelmezést tönkre teheti egy gépi hang. Azoknak az embertársainknak, akik halmozottan hátrányos helyzetűek, mert halláskárosultak is, az írás ilyen fajtájának elsajátítása életszükséglet.

Hogy valóban hatékonyak legyenek az új eszközök, alkalmazásukat olyan módokon kell kiterjeszteni, amelyek túlhaladják az eredeti tervezők által elképzelt funkcionalitást. Fel kell tudni fedezni, mi rejlik a felolvasó szoftverek által nyújtott lehetőségekben, ezzel is stimulálva a technológia további fejlesztéseit a jobb hangminőség eléréséhez.

A fentebb leírtak azonban nem jelentik azt, hogy nemlátó társaink kevésbé lennének képesek egy-egy idegen nyelv elsajátítására, mivel megannyi tényező befolyásolhatja az ő tanulási módszereiket is, mint a látó egyénékét.

Várhatóan eljön majd az az idő is, amikor mikroelektronikai eszközökkel és a látóidegek manipulálásával teljes mértékben orvosolható lesz a nemlátás állapota.

Referenciák

- [1] Cummins J.: Bilingualism and special education: Issues in assessment and pedagogy., Austin, Texas: Pro-Ed., 1984.
- [2] Guinan, H.: EFL for Students with visual impairments. *Journal of visual impairment and blindness.*, 91(6), 1997.
- [3] Roberts, Cheryl A.: Transferring literacy skills from L1 to L2: from theory to practice. *The journal of educational issues of language minority students.*, 13, 209-221, 1994.
- [4] Morrissey, W. P.: Teaching foreign languages in schools for the blind. *The teachers forum.* 1931., Elérés: május 5., 2013 http://archive.org/stream/teachersforum193032unse/teachersforum193032unse_djvu.txt
- [5] Dorstet, L.: The blind learn russian in georgetown university. Washington DC. New Beacon., 47, 1963.
- [6] Kesselman, M., Snyder, T.: TESL to blind people. *New outlook for the blind.*, June, 1972.
- [7] Marshall, K. J.: Teaching english to the blind. *The english bulletin.*, 5(4), 1968.
- [8] Nikolic, T.: Teaching english as a foreign language in schools for blind and visually impaired children. *Journal of visual impairment and blindness.*, 91(6), 1987.
- [9] Guinan, H.: EFL for Students with visual impairments. *Journal of visual impairment and blindness.*, 91(6), 1997.
- [10] Gray, C.: Coping with the national curriculum in modern languages: an equal opportunities issue? (Part one of two). *British journal of visual impairment.*, 15(1), 1997., Elérés: május 5., 2013 <http://jvi.sagepub.com/content/15/1/10.extract>
- [11] Munoz, M. L.: Language assessment and intervention with children who have visual impairments: a guide for speech-language pathologists. Austin, Texas: Texas School for the Blind and Visually Impaired., 1998.
- [12] Hasselbring, Ted S., Candyce H. Williams Glaser: Use of computer technology to help students with special needs. *The future of children.*, 100-122, 2000.
- [13] Fellenius, K.: The braille beginner. *The educator.*, 13(1), 2001.
- [14] Orsini-Jones, M.: Measures for inclusion: coping with the challenge of visual impairment and blindness in university undergraduate level language learning. *Support for learning.*, 24(1), 27-34, 2009.
- [15] Aiazzi, M.: Teaching english to blind and visually impaired pupils. *Student voices.*, 10(1), 2008., Elérés: május 5., 2013 <http://www.hltnmag.co.uk/jan08/stud02.htm>
- [16] Struiksmá. M. E.: What is the link between language and spatial images? Behavioral and neural findings in blind and sighted individuals. *Acta Psychologica.*, 145–156, 2009.
- [17] Deharde. T.: Accessible language learning for visually impaired people, **ICT for language learning - 3rd edition.** Pixel., Elérés: május 5., 2013 <http://conference.pixel-online.net/ICT4LL2010/>